

Hegy Ádám

Rektorok lelkészi szolgálatai
Református tanítók társadalmi megítélése
a 18. században a Dél-Alföldön*

A 18. század szóhasználatával élve a református egyházközségek élén „külső és belső” személyek álltak. A külső elöljárókon a világi, a belső elöljárókon az egyházi vezetőket értették.

A hazai presbiteri egyházkormányzás kialakulása és fejlődése több területen még nem tisztázott, de az már biztosan kijelenthető, hogy az anyaegyházközségek esetében a 18. század közepétől kezdve mutatható ki valamilyen konzisztórium létezése, és a világiak egyházigazgatásba való bevonásának már 17. századi példái is vannak.¹ Mivel az egyházközségek konzisztóriumának világi tagjai a 18. században a települések önkormányzatának tagjaival gyakran azonosak voltak,² ezért nem volt ritka az, amikor a „reformata eklésiának külső elöljárói” tisztségük megjelöléseként nem presbiterként, illetve gondnokként nevezték meg magukat, hanem főbíróként, vagyis mai értelemben polgármesterként.³ Látható, hogy az egyházkormányzás ekkor még annyira szorosan összefonódott a világi közigazgatással, hogy nem lehetett a presbitériumot a tanácstól megkülönböztetni.

A szakirodalom már régóta foglalkozik azzal, hogy a „belső elöljárók” csoportja pontosan kiket is jelölt. A legegyszerűbb válasz szerint a lelkipásztorokat értették alatta, de nem szabad elfelejtenünk, hogy a lelkészi tisztségnek is eltérő

---

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal FK-123974 számú témapályázata segítségével készült.

¹ Bárth – Orosz 2009.

² Benda 1986.

³ Tipikus példa erre a makói református világi elöljárók kérvénye, amelyben Jó Ferenc nem egyházi tisztségét, hanem világi titulusát („eskütt bíró”) tüntette föl: TtREL I.1.b.14.247. nr. 10. Makói világi elöljárók kérvénye az egyházkerületi főjegyzőhöz, Makó, 1775. április 18.

jogállásait különböztették meg.⁴ Bizonyos esetekben az is előfordult, hogy a rektorok lelkészi feladatokat láttak el, a kutatás viszont eddig még nem tisztázta, hogyan szabályozta ezt az egyház, ugyanis megelégedtek azzal a megállapítással, hogy a prédikátori státusz megszerzéséhez a jelölteknek szükséges volt néhány évet tanítóként dolgozniuk.⁵ Az utóbbi néhány évben egyértelműen bizonyítottá vált, hogy a polgári időszak Magyarországon az értelmiségi elit társadalmának működését alapvetően meghatározta annak felekezeti-művelődési alakzata. Ez azt jelenti, hogy a református értelmiség vezetőinek műveltségét és világméretét alapvetően vallásos öntudatuk, egyházi iskolázottságuk és társadalmi-felekezeti hagyományaik alakították ki.⁶ Nem világos viszont, hogyan befolyásolta a 18. századi kálvinista lelkészi társadalom működését a felekezeti-művelődési alakzat. Kovács I. Gábor feltételezi, hogy a lelkész-tanár-oskolamester-nótárius csoport a 18. században a védekezésbe visszazorult református egyház számára biztosította az egyháznak a folyamatos jelenlétét azokon a területeken, ahol korlátozták a gyülekezetek működését. Azzal, hogy a lelképásztori tevékenységet mások is elláthatták (rektorok, leviták), sikerült a kálvinistáknak a felekezeti identitásukat fenntartaniuk.⁷ A Kárpát-medence egészére nem rendelkezünk elég adattal arról, hogy ez valóban így volt-e, bár egyre több adat igazolja, hogy a református iskolaközpontok képesek voltak a folyamatos megújulásra, és ezzel szilárd alapot tudtak adni a felekezeti identitás megőrzéséhez.⁸

Úgy gondolom, hogy a társadalomtörténet által leírt felekezeti-művelődési alakzat a 18. században is megfigyelhető, amelyet csak akkor tudunk bizonyítani, ha annak működését sikerül rekonstruálnunk. Szükséges ennek érdekében azt tisztáznunk, hogy a rektorok lelkészi szolgálatai hogyan járultak ehhez hozzá, és további kutatásokkal majd lehetéssé válik a 18. századi református társadalom egészének feltérképezése is. Ennek érdekében a következőkben kitérek arra, hogy jelenleg mit tudunk a rektorok lelkészi működéséről, majd egy kálvinista kultúrrégió alapján rekonstruálom, hogyan nézett ki a 18. században a lelkészi kar. Ez utóbbira azért van szükség, mert tisztáznunk kell, milyen volt a rektorok és a lelkészek viszonya. Valóban egységes csoportot alkottak a felekezeti-művelődési alakzat ápolásában, fenntartásában? Ezután néhány példán keresztül bemutatom a rektorok lelkészi jellegű szolgálatait, végül kísérletet teszek arra, hogy eredményeimet összehasonlítsam más református kultúrrégiókkal.

A katolikus egyházban az egyházi rendhez való tartozást egyértelműen meg lehet határozni, hiszen a papszentelés által a jelölt egy olyan szentségben részesül, amelynek köszönhetően az illető áldozópappá válik, és eltörölhetetlenül az egyházi rend tagja lesz. Ezzel szemben a református egyházban a lelkészszen-

---

⁴ Molnár 1995.

⁵ Dankó 1988. 776.

⁶ Kovács 2014. 163–203.

⁷ Kovács 2019. 809.

⁸ Ugrai 2020.

lés nem számít szentségnek, magának az eseménynek csak szimbolikus jelentése van.⁹ Ennek köszönhetően a 18. században nem volt pontosan meghatározva, hogy azok a személyek, akik csak részleges lelkészi szolgálatot végeznek, azok a lelkészi karhoz tartoznak-e, vagy sem.

Vannak arra vonatkozó adataink, hogy a református egyház igyekezett megkülönböztetni a rektori és prédikátori jogállást, mert például a pápai rektor 1628-as beiktatásakor egyértelműen más beiktatási formulát használtak a rektor és a prédikátor felszentelése során.¹⁰ Felső-Magyarországon a 17. században kimondottan megtiltották, hogy a rektorok prédikáljanak, mert arra csak a lelképásztorokat tekintették alkalmasnak.¹¹ A helyzet mégsem ennyire egyértelmű, mert a belső-somogyi egyházmegyében a 18. században lelkészek, leviták és rektorok vegyesen szerepelnek a felszenteltek névsorában. Igaz, a rektorok mellett általában az „introducutus in ecclesiam” kifejezés szerepel, amely azt jelenti, hogy nem tekintették őket a lelkészekkel egyenrangúnak, mert a lelképásztorok nevei mellett az ordináció vagy az exmittálás terminust találjuk. Azzal viszont, hogy a lelkészekkel azonos névsorba kerültek a rektorok, kifejezték, hogy őket is a lelképásztori karhoz tartozóknak tartották.¹² A dunántúli egyházkerületben Torkos Jakab püspök 1747-ben tartott egyházlátogatása során a rektorok ellenőrzésekor arra is kitért, hogy az adott személy a tanításon kívül milyen lelkészi szolgálatot látott el.¹³ 1787-ben a békési egyházmegyében viszont a rektorokon ilyen jellegű szolgálatot nem kértek számon. A hangsúlyt az iskolai működésükre helyezték:

„Tanítványok-e a gyermekeket a ke[eresztyén] vallásnak fundamentosabb articulussai-ra? A z[solt]árookra? Az éneklésnek mesterségire? A sz[ent] historiákera? Az jó írásnak és a számvetésnek mesterségére?”¹⁴

Elég egyértelműen fogalmazott 1760-ban a bécsi ágens, Dömjén Gergely, „hogy az 1749-beli királyi resolutio szerint a mesterek[ne]k és leviták[na]k, s nótáriusok[na]k nem szabad parochialis functioakat gyakorllani.”¹⁵ Tény, hogy az állam a türelmi rendelet előtti évtizedekben igyekezett azt megakadályozni, hogy a református vallásgyakorlás a lelkész nélkül maradt területeken fennmaradjon. A levél viszont nem ezért érdekes, hanem azért, mert egyértelmű bizonyítékát adja

⁹ Köblös 2016. 65. A református szóhasználat még ma is a lelkézszenelés kifejezést használja, amely a katolikus hagyományok továbbélését mutatja, holott teológiai szempontból valójában beiktatásról és kibocsátásról beszélhetünk. Vö. Köblös 2016. 73–75.

¹⁰ Köblös 2016. 99–100.

¹¹ Dienes 2000. 16.

¹² Köblös 2017. 40–41.

¹³ Köblös 2011. 95.

¹⁴ TtREL I.29.c.13. Egyházmegyei gyűlés 1787–1861. Az esperesti visitationalis ideához tartozó jegyzések a[nn]o] 1787.

¹⁵ TtREL I.3.e.1. nr. 99. Dömjén Gergely levele Vecsei Jánoshoz, Bécs, 1760. augusztus 5.

annak, hogy a tiltás ellenére a rektorok lelkészi szolgálatokat is teljesítettek. Még azt is meg merem kockáztatni, hogy itt a „parochialis función” a teljes lelkészi szolgálatot, vagyis a szentségek kiszolgálását is értették.

A helyzet a türelmi rendelet kihirdetését követően normalizálódott, mert 1787-ben királyi rendelet született arról, hogy superintendensek felhatalmazhatták a rektorokat prédikálásra és könyörgések tartására. Ettől kezdve nem kellett a vármegyével engedélyeztetni a rektorok ilyen jellegű szolgálatát.¹⁶

A fentebb felsorolt források azt bizonyítják, hogy a református rektorok a 18. század során rendszeresen nyújtottak lelkészi szolgáltatásokat, de sem az állam, sem az egyház nem tekintette őket felszentelt lelképásztoroknak. Mivel a 18. században bevett gyakorlat volt, hogy a lelkészi pályára készülők néhány év rektoroskodással tőkét gyűjtöttek külföldi tanulmányaikhoz, egyáltalán nem meglepő, hogy a rektorokat is egyházi személynek tekintették, de kevesebb jogosultsággal bírtak.¹⁷

A 18. században nem mindegyik egyházközségben működött rektor. A Felső-Baranyai Református Egyházmegyében még 1817-ben is a gyülekezetek 38%-ban nem volt önálló rektori állás. Ezeken a helyeken a gyermekek tanítását a lelkész végezte.¹⁸ A 18–19. század fordulóján mind Magyarországon, mind Erdélyben megjelentek az állandó tanítók, vagyis a hivatásos tanítói társadalom kialakulása ekkor kezdődött, amelynek következtében a 19. század közepére eltűntek azok a rektorok, akik csak lelkészi életpályájukhoz szükséges anyagi források miatt vállaltak iskolamesteri állást.¹⁹ Ez azt jelenti, hogy a pontos kép megalkotása érdekében vizsgálatunkat az 1820-as évekig ki kell terjesztenünk, mert a 18. századi rektori viszonyok megváltozása szempontjából ez tekinthető időhatárnak.

A következőkben a Békési Református Egyházmegye példáján keresztül mutatom be, hogyan épült föl a lelkészi kar, és milyen volt a viszony a prédikátorok és a rektorok között.

A Magyar Királyság délkeleti részén helyezkedett el a Békési Református Egyházmegye, amelynek földrajzi határai a Körösök, a Tisza, az Al-Duna és a Kárpátok által határolt terület mentén rajzolhatók meg. Az egyházmegye története visszanyúlik a hitújítás korához, de ténylegesen 1734-ben, a II. *Carolina resolutio* alapján jött létre, amikor a Tiszántúli Református Egyházkerületben megállapították az egyházmegyék határait. Ekkor összesen huszonhárom anyaegyházközségből állt (Makó, Hódmezővásárhely, Szentés, Algyő, Békés, Gyula, Gerla, Öcsöd, Szentandrás, Gyoma, Tarcsa, Fás, Vésztő, Doboz, Vári, Gyarmat, Nagyzerind, Bélzerind, Vadász, Ágya, Erdőhegy, Gyorok, Sebes), amelyek közül később Mária Terézia uralkodása alatt az algyői, a gerlai és a fási gyüleke-

¹⁶ Tóth 1894. 33.

¹⁷ Ugrai 2004. 30–34.

¹⁸ Borsy 2019. 143.

¹⁹ Sebestyén 2011. 20–22.

zet megszűnt. 1781 után viszont újabb egyházközségek jöttek létre, és a Bán-ságban éppen csak letelepedett kálvinista telepéseket is az egyházmegyéhez csatolták.²⁰

A református egyházban a 18. században csak akkor szolgálhatott valaki lelkipásztorként, ha egy gyülekezet megválasztotta őt lelkészének.²¹ A békési egyházmegyében is fel-fel bukkantak időnként „vacans prédikátorok”, de amíg nem találtak maguknak gyülekezetet, addig lelkészi munkájukat nem gyakorolhatták.²² Az anyaegyházközségek rendes megválasztott lelkipásztort vagy helyettesítő (interimalis) lelkészt tarthattak. Az egyházmegye viszonylag rövid ideig engedélyezte az ideiglenes prédikátor alkalmazását, mert az ilyen helyzetekben valójában nem volt törvényes vezetője az egyházközségnek.²³ A 18. század végén tűnt fel legelőször az egyházmegyében a kápláni tisztség, amely abban különbözik a helyettesítő lelkésztől, hogy a káplán nem a megválasztott prédikátor helyett, hanem mellette dolgozott. Ez a káplán számára kisebb fizetést és korlátozott jogkört jelentett, mert a megválasztott lelkésznek engedelmességgel tartozott.²⁴ Egyházmegyei és egyházkerületi tisztségbe csak megválasztott lelkészek kerülhettek. A 18. század során egyedül Füredi Mihály hódmezővásárhelyi lelkipásztornak sikerült egyházkerületi tisztséget szereznie. 1760-ban egyházkerületi főjegyzővé választották, amely azt jelentette, hogy ha túlélte volna Vecsei János püspököt, akkor ő lett volna a Tiszántúl következő püspöke.²⁵ Vizsgált időszakunkban az egyházmegyében esperesi (senior), alesperesi (prosenior), egyházi főjegyzői (notarius tractualis) és tanácsbírói (assessor) pozíciók léteztek.²⁶ Tanulmányunk szempontjából nem lényeges, hogyan töltötték be ezeket a tisztségeket, csak azt kell megjegyeznünk, hogy az egyházmegye életében egyetlen egy esetben fordult elő, hogy esperesi funkciót anélkül töltött be valaki, hogy megválasztott lelkész lett volna valamelyik egyházközségben. Szőnyi Benjáminnak 1787-ben le kellett mondania gyülekezeti hivataláról, de esperesi címét megtartotta. Ez azért volt lehetséges, mert a seniorsága valójában csak névleges volt. Helyette az alesperes, Szentmiklósi Sebők Sámuel vette át az egyházmegye irányítását.²⁷

A békési egyházmegyében tanítói, tanári funkció megnevezésére a rector, praeceptor, professor és lánytanító kifejezéseket használták. A forrásokban

²⁰ Barcsa 1908. 86; Kis 1992. 69–70, 87–91; Rác 1880. 94–97.

²¹ Köblös 2016. 84.

²² TtREL I.2.2. nr. 359. Szőnyi Benjámint levele Szilágyi Sámuel püspökhöz, Hódmezővásárhely, 1781. április 19.

²³ Például Lendvai János hódmezővásárhelyi interimalis prédikátor esetében: TtREL I.29.a.2. Közgyűlési jegyzőkönyv 1787–1829. Egyházmegyei közgyűlés Hódmezővásárhely, 1796. április 22.

²⁴ Hegyi 2016. 265–267.

²⁵ Tóth 1894. 58.

²⁶ Barcsa 1908. 113–142.

²⁷ Szeremley 1890. 127, 172, 196–198.

professzorral a 18–19. század fordulóján találkozunk először, mert ekkor Hódmezővásárhelyen és Szentesen olyan tanárokat kezdtek el alkalmazni, akiket nemcsak egy-két évre fogadtak föl, hanem állandó állást létesítettek a számukra.²⁸ A rektor a professzorral ellentétben csak néhány évig vállalta a tanítást, az oktatáson kívül egyházi feladatokat is ellátott, például temetési szolgáltatásokat végzett. A praeceptor a rektornak volt alárendelve, mai fogalmaink szerint segédtanítói állást töltött be. A tanítók között a ranglétra legalacsonyabb fokán a lánytanító állt, mivel ebben az időszakban a lányok oktatását nem tekintették komoly feladatnak.²⁹

A rektori és lelkészi pozíció között egyfajta összekötő kapcsot jelentett a levita tisztség. Bizonyos esetekben előfordult, hogy a gyülekezet anyagi lehetőségei nem tették lehetővé önálló lelkész alkalmazását, hanem helyette csak úgynevezett levitát alkalmaztak, aki a szentségeket nem szolgálhatta ki, de az összes többi egyházi feladatban eljárhatott. Amennyiben az egyházközség meg tudott erősödni, lehetőségük volt arra, hogy a levitát lelkipásztornak választhatták meg. Ez történt Gyorokon: 1799-ben az egyházkerület jóváhagyta, hogy Igaz Sámuel levita lelkészként szolgáljon tovább.³⁰ A hétköznapi gyakorlatban levita és rektor között nem sok különbség volt. 1807-ben a reformátuskövácsházi gyülekezetet nem lelkipásztor, hanem levita vezette, viszont őt az egyházmegyei főgondnok egy levélen belül hol levitának, hol rektornak titulálta, vagyis a két funkciót egymás szinonimájának tekintette.³¹ Valójában akkor használták inkább a levita kifejezést, amikor egy gyülekezet nem tudott önálló lelkészt megfizetni, ezért a lelkészi feladatokat egy rektor-levita látta el. A rektor megnevezést olyan gyülekezetekben használták, ahol a lelkipásztor mellett tanító is működött.³²

A rektorok és a lelkészek közötti szoros viszonyt leginkább az anyagiakon keresztül lehet bemutatni, ugyanis a békési egyházmegyében 1790-ben egy segélyalap felállítását határozták el, amely nemcsak a lelkészcsaládokat, hanem a rektorokat is hivatva volt támogatni:

„Kérdésben jöven, valyon a kántorokat, rektorokat és a leányok tanítóit felvegyük-e ezen társaságra? [...] Ezekere nézve determináltatott: Minthogy ezek is az ekleziái hivatalban töltötték el idejüket, és épen azon ok miatt maradnak özvegyeik és gyermekeik balállok után gyámolatlanúságra amiért a prédikátorok maradéki, [ezért] ezek is bévetettődjének.”³³

²⁸ Berecz 1896. 3–11.

²⁹ A szentesi gyülekezet krónikája tipikus példáját adja annak, mit vártak el egy professzortól, rektortól, praeceptortól és lánytanítótól. Vö. Takács 2001.

³⁰ TtREL I.29.i.209. Elszakított egyházközségek 1788–1880. Egyházkerületi jegyzőkönyv kivonata, 1799. augusztus 12.

³¹ TtREL I.29.c.14. Saator János levele Kuthy Ádám esperesnek, Makó, 1807. szeptember 7.

³² Tóth 2013. 7–28; Dienes 2001. 38.

³³ TtREL I.29.k.1. Özvegy, árva és lelkészi nyugdíjintézet jegyzőkönyve (alapszabály) 1790–1908.

Ezek alapján a tanulmány elején feltett kérdést – miszerint a lelkészek és a rektorok egységes csoportot alkottak-e a felekezeti-művelődési alakzat ápolásában – egyértelmű igennel válaszolhatjuk meg, hiszen a pénzügyi gondok a legérzékenyebb ponton érintették mindkét csoportot, mégis a lelkészek nem kívánták csak saját maguk számára a segélyezési rendszert kisajátítani, hanem bevonták abba a rektorokat is, vagyis egyházi személynek tekintették őket.

Elég kevés adatunk maradt fenn viszont arról, hogy pontosan milyen lelkeszi szolgáltatásokat végeztek a rektorok a békési egyházmegyében. A szakirodalom régóta ismeri a békési rektorból lelkésszé, majd esperessé lett Szikszai György esetét. Szikszai szép egyházi karriert futott be, szolgálatának kezdete mégsem alakult ilyen szerencsésen. A békési egyházközségben 1728-tól Bécsi Dániel szolgált prédikátorként, aki hirtelen megbetegedett, és elhunyt, ezért sürgősen intézkedni kellett a helyettesítéséről. A békésiek automatikusan a településen szolgáló második egyházi személyt, a rektort kérték föl lelkeszi teendők elvégzésére. Ezt a tisztséget ekkor Szikszai György töltötte be, viszont hamarabb kezdte el lelkipásztori teendők elvégzését, mint azt az esperes jóváhagyta volna, ezért megtiltották neki a helyettesítést, és helyére a gerlai rektort nevezték ki.³⁴ Végül az ügy elsimult, mert Szikszai az egyházmegye előtt sikeresen levizsgázott, és 1732. augusztus 30-án kibocsátották őt a békési gyülekezetbe.³⁵ Itt tehát egy olyan esettel állunk szemben, amikor a rektor önkényesen döntött úgy, hogy a lelkeszi munkát engedély nélkül elkezd.

1787-ben Barta Sándor köröstarcsai lelkipásztor egy igazolást állított ki a helyi tanító, Baráth Mihály munkájáról. Ebből kiderült, hogy Baráth egy éve tanított Köröstarcsán, amelynek során prédikált is a faluban. Barta szerint Baráth nehezen tanulta meg a prédikációkat, ezért nem feltétlenül tartotta alkalmasnak a papi hivatásra, de egyébként megfelelő embernek gondolta: *„én azért bizonyoságot teszék felőlle, hogy mind ez ideig tőlle kételhető módon, a maga hivatalának serényen és hűségesen utána látott, magaviseletével sem nekem, sem másoknak botránkozást nem okozott, ide's tova való járástól, rossz társalkodástól magát eléggé meg-óltalmazta.”*³⁶ Ebben az esetben a lelkeszi életpályamodell tipikus példájával állunk szemben: a jelölt rövid ideig rektoroskodott, amelynek letelte után a lelkeszszenteléshez szükséges ajánlást szerezte meg szolgálati helyéről.

1795-ben Vágó István ágyai rektor azzal a kéréssel fordult az egyházmegyéhez, hogy kapja meg az elhalt ágyai prédikátor fizetését, mert addig az ideig, ameddig nem választották meg az új lelkészt, Vágó szolgált helyette. Ezek

³⁴ Szegedi 1904. 10–11.

³⁵ TtREL I.29.a.1. Közgyűlési jegyzőkönyv (1712–1778) omniáriummal 1696–1809. p. 12.

³⁶ TtREL I.1.s.10. Iskola kiemutatások 1785–1865. Rektorok bizonyáglevelve 1785–1787. Barta Sándor köröstarcsai lelkész levele a püspöknek, Köröstarcsa, 1787. június 27.

szerint rektorból helyettesítő lelkész is válhatott, mert az egyházmegye jogosnak tartotta kérelmét.³⁷

Végül a Vésztőn szolgáló Etédi József rektorról maradt fenn egy adatunk. 1821-ben Etédi időnként helyettesítette a vésztői lelkipásztort, Szondi Lajost, aki ekkoriban sokat betegeskedett. Szondi nem volt megelégedve Etédivel, mert szerinte nem tudott önálló prédikációt készíteni, hanem helyette csak a kollégiumi képzés során bemagolt ígéhirdetéseket tudta elmondani.³⁸ A gyülekezet is észrevette ezt, mert az egyházközség Etédi helyett próbapredikációra meghívta az okányi rektort. Az ügy végül is botrányba torkollott, mert Etédi ezen annyira megsértődött, hogy elkergette az okányi rektor Vésztőről.³⁹ Mivel Etédi meglepően hosszú ideje (3 éve) szolgált már rektorként, és meg is kívánta még hosszabbítani rektori működését,⁴⁰ felmerül a gyanú, hogy valóban nem volt jó képességű. Témánk szempontjából viszont ez nem lényeges, hanem sokkal inkább az a fontos, hogy a hagyományos rektori szolgálat megszűnésének idején változatlanul érvényben volt az a szokás, hogy a gyengélkedő lelkipásztort helyettesítheti a rektor. Adatunk ugyan nincs arra vonatkozólag, hogy Etédi megkapta-e az engedélyt az interimalis lelkészi szolgálatra, de az egyértelműen megállapítható, hogy a rektor szinte automatikusan lelkésszé válhatott.

Adataink alapján a békési egyházmegyében bevett szokás volt a rektorok lelkészi szolgálatait igénybe venni. Ez általában a szokásos lelkészi karrier lépcsőfokain keresztül zajlott, amely valójában több variációt is tartalmazott: a hagyományos út szerint a rektor működése során tapasztalatot szerzett különböző prédikátori feladatokban (Köröstarcsa). Rendkívüli esetekben viszont ez a tapasztalatszerzés kimaradt, és a rektor azonnal lelkipásztori feladatokat látott el. Ilyenek a lelkészek hirtelen halála (Békés) esetén következtek be leggyakrabban, de ehhez hasonló folyamat volt, amikor a gyülekezet rektor-levitáját lelkésszé szentelték (Gyorok), vagy a betegeskedő lelkipásztort helyett a rektort kérték fel szolgálatra (Ágya, Vésztő). Nem találtunk viszont arra vonatkozólag adatot, hogy a lelkipásztort nélküli gyülekezetekben a rektor-levita kiszolgálta-e a szentségeket, ezért egyértelműen sem megerősíteni, sem megcáfolni nem tudjuk, hogy a levita bizonyos szituációkban teljes mértékben helyettesítette-e a lelkipásztort.

Ha kitekintünk más egyházmegyékre, akkor ehhez hasonló folyamatokat látunk még akkor is, ha nincsenek ennyire adatokkal alátámasztva a jelenségek.

³⁷ TtREL I.29.a.2. Közgyűlési jegyzőkönyv 1787–1829. Egyházmegyei közgyűlés, Gyula, 1795. február 25.

³⁸ TtREL I.2.29.i.203. Vésztő 1793–1883. Szondi Lajos panaszai Etédi József ellen, Vésztő, 1821. március 4.

³⁹ TtREL I.29.i.203. Vésztő 1793–1883. Sipos József tanácsbíró egyházfegyelmi vizsgálat lefolytatására szóló utasítása a vésztői bíróhoz, Vésztő, 1821. március 24.

⁴⁰ TtREL I.29.i.203. Vésztő 1793–1883. Etédi József kérvénye Juhász István espereshez, Vésztő, 1820. október 18.

Így például a felső-baranyai traktusban szolgáló rektorokról tudjuk, hogy csak néhány évig szolgáltak tanítóként, utána vagy helyben, vagy másutt lelkészi meghívást kaptak.⁴¹ A Tiszáninneni Református Egyházkerületben a 18–19. század fordulóján majdnem az összes rektor szolgálatai között megemlítik a kántorizálást és a temetési búcsúztatást, de több helyen úgynevezett praeorans rektornak fogadták meg a mestert, vagyis a gyermekek tanítása mellett elvárták tőle, hogy istentiszteleteket is megtartsion.⁴²

Levéltári források

TtREL = Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára

- I.1.b. Püspöki hivatal iratai. Egyházkerületi közgyűlési iratok 1779–1822.
- I.1.s. Püspöki hivatal iratai. Egyházlátogatási iratok 1733–1980.
- I.2.2. Püspökök iratainak gyűjteménye 1728–1987. Szilágyi Sámuel iratai 1780–1786.
- I.3.e. Ágensek levelei 1736–1809.
- I.29.a. Békés-bánáti egyházmegye iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1696–1999.
- I.29.c. Békés-bánáti egyházmegyei iratai. Esperes által külön kezelt iratok 1691–2006.
- I.29.i. Békés-bánáti egyházmegye iratai. Egyházközségekre vonatkozó iratok 1765–1979.
- I.29.k. Békés-bánáti egyházmegye iratai. Özvegy, árva és lelkészi nyugdíjintézet iratai 1790–1943.

---

⁴¹ Borsy 2019. 143–144.

⁴² Dienes 2001. 129, 150.

Irodalom

BARÁTH Béla Levente – OROSZ Adrienn

2009 A presbiteri elvű egyházkormányzás kálvini értelmezése és hatása Magyarországon. Debreceni Szemle XVII/3-4. 363–373.

BARCSA János

1908 A Tiszántúli Ev. Ref. Egyházkerület története. 2. köt. Debrecen

BENDA Kálmán

1986 A mezővárosi önkormányzat és az egyházak a XVI–XVIII. században. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk. Novák László – Selmeczi László. Nagykovács, 301–306. (Az Arany János Múzeum közleményei, 4.)

BERECZ Sándor

1896 A Szentés városi községi főgimnázium története. Szentés

BORSY Judit

2019 A Felsőbaranyai Református Egyházmegye lelkészei és tanítói a 19. század első negyedében. In: Reformáció a Dél-Dunántúlon. Szerk. Borsy Judit. Pécs–Kaposvár–Szekszárd, 139–158.

DANKÓ Imre

1988 A kollégium partikularendszere. In: A Debreceni Református Kollégium története. Szerk. Barcza József. Budapest, 776–810.

DIENES Dénes

2000 Minthogy immár schola mestert tartanak. Református iskolák Felső-Magyarországon 1596–1672. Sárospatak (Acta Patakina 4.)

2001 Megkívántatik a rectorban, hogy legyen kevélység nélkül való. A Sárospataki Református Kollégium partikulái 1773–1826. Sárospatak (Acta Patakina 9.)

HEGYI Ádám

2016 A lelkész és a gyülekezet viszonya 1802-ben Úri Sándor gyomai káplán esetének tükrében. Ethnographia CXXVII. 258–272.

KIS Bálint

1992 A Békési-Bánáti Református Egyházmegye története (1836). Békéscsaba–Szeged (Dél-alföldi évszázadok 5.)

KOVÁCS I. Gábor

2014 A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása. Budapest

2019 Felekezeti-művelődési alakzatok és a magyarországi polgári korszak (1848–1944) tudáselitje. Magyar Tudomány CLXXX. 804–812.

KÖBLÖS József

- 2011 „Processus visitationis”. Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben. Pápa
2016 Exmisszió, ordináció, konszekráció. A lelkészi hivatal elnyerésének lépései a Dunántúli Református Egyházkerületben a XVII–XVIII. században. 2:1. rész: Tanulmány. Acta Papensia XVI. 63–156.
2017 Exmisszió, ordináció, konszekráció. A lelkészi hivatal elnyerésének lépései a Dunántúli Református Egyházkerületben a XVII–XVIII. században. 2:2. rész: Tanulmány. Acta Papensia XVII. 15–91.

MOLNÁR Ambrus

- 1995 A református egyházszervezet és önkormányzat áttekintése. Theológiai Szemle XXXVIII. 269–274.

RÁCZ Károly

- 1880 A zarándi egyházmegye története. Arad

SEBESTYÉN Kálmán

- 2011 Az erdélyi magyar népiskolák eredményessége a XVIII–XIX. század fordulóján a vizitációs jegyzőkönyvek tükrében. In: Iskolák, iskolames-terek, diákok Erdélyben. Szerk. Keszeg Vilmos. Kolozsvár, 19–26.

SZEGEDI Károly

- 1904 A békési reform. egyházban szolgált lelkipásztorok. Békésen

SZEREMLEY Samu

- 1890 Szőnyi Bénéámin és a hódmezővásárhelyiek 1717–1794. Budapest

TAKÁCS Edit

- 2001 A szentesi református ekklezsia története 1700–1825. Közread. Takács Edit. Szentes [elektronikus dokumentum], <http://www.szentesinfo.hu/cd/ekklezsia>

TÓTH Levente

- 2013 A Sepsi Református Egyházmegye történeti névtára 1900-ig. Budapest

TÓTH Sámuel

- 1894 Adalékok a Tiszántúli Ev. Reformált Egyházkerület történetéhez. 2. füzet. A Tiszántúli Ev. Ref. Egyházkerület II–IV. jegyzőkönyveiből ki- vonatozva. Debreczen

UGRAI János

- 2004 „Kis világnak világos kis tükröre”. Északkelet-magyarországi református lelkészek önéletrajzi nyilatkozatai 1807–1808-ból. Debreczen
2020 Iskolai sikerek és társadalmi emelkedés. A sárospataki példa a 19. század első felében. Századok CLIV. 53–80.

